

Stanisława Maria Kowańska
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1909-7493>
Instytut Antropologii i Etnologii UAM w Poznaniu

Kto ma dostęp do kultury w mieście? O projektowaniu miejskiej kultury dostępnej dla osób z niepełnosprawnościami i o szczególnych potrzebach

Who has access to culture in the city? On designing urban culture as accessible to the disabled and on particular needs

Abstract

The article describes the concept of *accessibility*, which in the late 2020 and early 2021 gained much popularity in Poland due to the new legal regulations coming into force. These changes require all public institutions to provide architectural, information and communication accessibility to all recipients, including people with various types of disabilities. The issue of disability is the main topic of the article. On the example of three projects conducted by cultural institutions, the author shows how, thanks to changes in the definition of disability and the resulting legal changes, it is possible to design culture in the city as accessible to all.

Key words: accessibility, inclusiveness, universal design, disability, culture, inclusive projects

* * *

W artykule opisano pojęcie *dostępności*, które na przełomie roku 2020 i 2021 w Polsce mocno zyskało na popularności za sprawą wejścia w życie nowych regulacji prawnych. Zmiany te wymagają od wszystkich instytucji publicznych zapewnienia dostępności architektonicznej, cyfrowej oraz informacyjno-komunikacyjnej wszystkim odbiorcom, również osobom z różnego rodzaju niepełnosprawnościami i ograniczeniami sprawności. Zagadnienie niepełnosprawności stało się wiodącym tematem artykułu. Autorka na przykładzie trzech projektów prowadzonych przez instytucje kultury ukazuje, jak dzięki przemianom w definiowaniu niepełnosprawności oraz wynikającym z nich przemianom prawnym, możliwe jest projektowanie kultury w mieście dostępnej dla wszystkich.

Słowa kluczowe: dostępność, inkluzywność, projektowanie uniwersalne, niepełnosprawność, kultura, projekty włączające

Odebrano / Received: 29.12.2021

Zaakceptowano / Accepted: 16.08.2022

Wprowadzenie

Na przełomie 2020 i 2021 roku pojęcie dostępności mocno zyskało na popularności, pojawiając się w wielu przekazach medialnych, podczas konferencji naukowych, wydarzeń tematycznych związanych z funkcjonowaniem instytucji publicznych, ale również podczas komercyjnych spotkań branżowych z zakresu projektowania produktów i usług, szczególnie w zakresie produktów cyfrowych¹. Wszystko działo się w kontekście wejścia w życie regulacji prawnych wynikających z Ustawy z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnieniu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami (Dz. U. 2019 poz. 1696) oraz Ustawy z dnia 4 kwietnia 2019 r. o dostępności cyfrowej stron internetowych i aplikacji mobilnych podmiotów publicznych (Dz. U. 2019 poz. 848). W tle tych wydarzeń bardzo często pojawiało się pojęcie niepełnosprawności, ponieważ głównym beneficjentem nowych ustaw jest właśnie środowisko osób z niepełnosprawnościami. W tym interesującym czasie (w latach 2019-2021) prowadziłam badania na temat dostępności instytucji kultury w Polsce. Materiały dotyczące dostępności kultury w przestrzeni miejskiej postanowiłam więc opublikować w niniejszym artykule. Obserwacje prowadziłam w przestrzeni online (to m.in. strony internetowe poszczególnych instytucji, media społecznościowe oraz materiały prasowe) oraz poprzez obserwację etnograficzną uczestniczącą (np. pełniąc rolę fotografki podczas opisanego w dalszej części tekstu happeningu miejskiego). W artykule opisuję kluczowe pojęcia związane z wprowadzanymi zmianami oraz wymogami dotyczącymi funkcjonowania instytucji publicznych w kontekście przywołanych ustaw. W kolejnym kroku, posługując się trzema studiami przypadku projektów realizowanych w wybranych instytucjach kultury, postaram się ukazać istotne aspekty związane z projektowaniem kultury dostępnej² w przestrzeni miejskiej oraz konsekwencje tych działań w kontekście antropologicznym. Moje rozważania rozpocznę jednak od omówienia kilku kluczowych definicji, istotnych dla poruszanych tu tematów.

¹ Niektóre przykłady wydarzeń dotyczących instytucji publicznych oraz spotkań biznesowych to: „Doznanie zmysłów – rozmowy o dostępności” realizowane przez Fundację MIR oraz Zakwas Studio (Strefa Kultury Wrocław 2021); webinar „Trzy spojrzenia na dostępność muzeów” realizowany przez Fundację Kultura bez Barier (Facebook 2021a); „*Niepełnosprawni* pełnoprawni odbiorcy kultury” – konferencja organizowana przez Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy (MPPL 2021a); „Miejsca dla wszystkich – rozmowy o dostępności biznesu” organizowane przez Fundację Dom Pokoju (Facebook 2021b).

² Mam na myśli otwieranie się przestrzeni i działań instytucji kultury, *inkluzję* w te działania wszystkich potencjalnie zainteresowanych odbiorców, w tym osób z ograniczeniami sprawności.

Wokół pojęcia dostępności

Chociaż wymienione ustawy zostały uchwalone w 2019 roku, dopiero w następnym roku wszystkie instytucje publiczne w Polsce dotknęły realne obowiązki wynikające z wprowadzania zmian na rzecz dostępności. Według postanowień ustawy o zapewnieniu dostępności cyfrowej termin dostosowania się do jej wymogów mijał 23 września 2020 roku (PFE 2021). Kolejną graniczną datą był 31 marca 2021 roku. Do tego czasu bowiem przedstawiciele instytucji publicznych mieli obowiązek złożyć tzw. „raport o dostępności” (*Ibidem*). W tym kontekście rozpoczęły się poszukiwania szkoleń, specjalistów oraz wiedzy o rozwiązaniach dotyczących dostosowywania usług, produktów, w tym również tych w przestrzeni cyfrowej, do wymogów z zakresu dostępności opisanych w powyższych ustawach³. Warto zatem nadmienić, że choć temat stał się popularnym motywem przewodnim wielu konferencji, webinarów oraz spotkań specjalistycznych, to zagadnienie dostępności w istocie nie jest nowe. Zamieszczenie wynika raczej z wprowadzenia nowych obowiązków i obostrzeń, którym sprostać muszą instytucje publiczne.

Sam temat dostępności dotyczy nie tylko środowisk osób z niepełnosprawnościami, ale znacznie szerszej grupy odbiorców o tzw. „szczególnych potrzebach”, jak opisuje to polski język ustawowy⁴. Ta grupa to osoby o czasowej lub trwałej ograniczonej mobilności i percepcji. Chodzi zatem o osoby w wieku senioralnym, po urazach, poruszających się z wózkami dziecięcymi lub chociażby przemieszczające się z dużym bagażem. *Gros* beneficjentów wprowadzanych zmian prawnych i nowych wymogów wobec placówek publicznych, to jednak grupa osób z niepełnosprawnościami.

Chciałabym też zwrócić uwagę na fakt, że to właśnie zmiana modelu opisu pojęcia niepełnosprawności, z tzw. modelu medycznego na społeczny oraz zjawisko kształtowania się od lat 60. nowych ruchów społecznych (w tym tych domagających się dostępu do obszaru polityczności dla środowisk osób z niepełnosprawnościami), stały u podstaw uchwalonych dokumentów rangi międzynarodowej, europejskiej oraz krajowej (zob. Garland-Thomson 2020: 14–15; 19; 41; 57; Lipko-Konieczna et al. 2018: 9; Shakespeare 2018: 34–35). Model medyczny, popularny jako narzędzie opisu niepełnosprawności do lat 60., koncentrował się przede wszystkim na fizycznych przyczynach niepełnosprawności. Osadzał niepełnosprawność w jednostce, w jej ciele, to tam miała ona swoje źródło. Model społeczny natomiast stworzył szerszą perspektywę patrzenia na to pojęcie, a zarazem bezpośrednio na osoby z niepełnosprawnościami. Nie tylko przyczyny wynikające ze sposobu funkcjonowania ciała jednostki odpowiadają za konkretną niepełnosprawność, ale również otoczenie społeczne oraz przestrzenne tę niepełnosprawność powodują. Ta

³ Dnia 5 lutego 2020 r. w serwisie internetowym „Facebook” powstało forum „Sieć Liderów i Liderów Dostępności” zarządzane przez Fundację Kultury bez Barier (Facebook 2021c); w tym samym serwisie internetowym 25 kwietnia 2020 r. powstało „Forum Koordynatorów i Koordynatorek Dostępności” administrowane przez Fundację Widzialni (Facebook 2021d).

⁴ Rozdz. 1, art. 2, pkt. 3 Ustawy z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnieniu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami (Dz. U. 2019 poz. 1696).

zmiana perspektywy w diametralny sposób pozwoliła przeformułować kwestie dotyczące społecznej odpowiedzialności za niepełnosprawność. Skoro otoczenie społeczne oraz przestrzenne może powodować ograniczenie sprawności niektórych osób, to my wszyscy jako społeczeństwo ponosimy również odpowiedzialność za usprawnianie tej przestrzeni, aby była dostępna dla wszystkich członków społeczeństwa. Zatem nie tylko jednostka jest odpowiedzialna za niepełnosprawność, ponosi ją również jej otoczenie, a jednym z zadań, które stoją przed społeczeństwem jest usuwanie barier w dostępie do usług publicznych oraz dóbr kultury (Gieda 2015: 21, 23; Kazanowski 2015: 35). W sposób szczególny oczywiście odpowiedzialność ta dotyka instytucje publiczne, które są emanacją wartości, wokół których funkcjonuje wspólnota społeczna. W tym kontekście też zrodziła się idea *projektowania uniwersalnego*, to znaczy takiej strategii projektowania przestrzeni, produktów oraz usług, aby w punkcie wyjścia były w możliwie największym stopniu użyteczne dla wszystkich ludzi bez konieczności ich późniejszej adaptacji (Burgstahler 2021: 2).

O polityczności pojęcia dostępności

W tym miejscu pragnę zaznaczyć dwa według mnie kluczowe aspekty działań na rzecz dostępności z perspektywy społecznej, które jednocześnie stanowią ich dwa bieguny. Po pierwsze to pojęcie konfliktu i polityczności. Chantal Mouffe oddziela pojęcie polityki (jako jej empirycznego wymiaru) od pojęcia polityczności, to znaczy antagoniistycznych podstaw życia społecznego (Mouffe 2007: 151). Polityczność to wymiar pewnego konfliktu oraz napięcia, które nieustannie towarzyszy życiu społecznemu. W tym wymiarze możemy mówić o *polityczności* dostępności, jako formy walki o dostęp do równych szans w korzystaniu z przestrzeni i usług, przy jednoczesnym uznaniu różnych potrzeb, wynikających w tym przypadku ze wszystkich form ograniczenia sprawności.

Drugi aspekt istotny w kontekście podejmowania tematu projektowania uniwersalnego nazwałam *wyobraźnią empatyczną*. Pojęcie inspiruję *wyobraźnią socjologiczną* Charlesa Wrighta Millsa. Według niego to taka cecha ludzkiego umysłu, która umożliwia połączenie *trosk* życia codziennego na poziomie osobistej biografii człowieka z przemianami społeczno-historycznymi i wynikającymi z nich *problemami* na poziomie całych grup i społeczeństw. To również umiejętność dostrzeżenia, że jako jednostki jesteśmy częścią większej sieci powiązań, aniżeli te które towarzyszą naszej codzienności (Mills 2007: 55–56). Zatem *wyobraźnia socjologiczna* wymaga pewnej umiejętności nabrania dystansu do wypełniającej nasze życie rutyny, spojrzenia na nią z innej perspektywy. Jak sądzę, pojęcie Millsa jest inspirującym narzędziem do analizy zagadnienia dostępności, która przecież dla niektórych jednostek może nie mieć odzwierciedlenia w codzienności, a jednak staje się problemem publicznym, któremu staramy się obecnie wszyscy sprostać. Pisząc o *wyobraźni empatycznej*, chcę podkreślić znaczenie wczucia się w sytuację innych jednostek i grup społecznych oraz próby zrozumienia ich potrzeb, co umożliwia praktyczne zaangażowanie się w tworzenie przestrzeni dostępnej dla

wszystkich z zastosowaniem zasady równych szans. Podsumowując powyższe rozważania, chciałabym zauważyć, że to w spektrum konfliktu (*polityczności*) i empatii (*wyobraźni empatycznej*) odbywają się działania na rzecz dostępności. Pokażę teraz na kilku przykładach, w jaki sposób procesy te uwidaczniają się w wybranych projektach, stworzonych w instytucjach kultury w niektórych polskich miastach.

Konflikt dyskursów zmysłowości. Alternatywne poznanie przestrzeni miasta w projektach Zachęty – Narodowej Galerii Sztuki

Proponuję zejść z poziomu teorii na poziom praktyki, aby przyjrzeć się temu, jak kształtowana jest kultura dostępna w przestrzeni miasta. Rozpaczynam tę część rozważań od zagadnienia zmysłów, bowiem jej tematem głównym będzie seria wydarzeń zorganizowanych w lipcu 2021 roku w Warszawie przez Zachętę – Narodową Galerię Sztuki pod hasłem „Plac Małachowskiego 2021: Wielozmysłowo”. Choć nasza percepcja miasta i jego przestrzeni jest uwarunkowana wieloma zmysłami, w naszej kulturze dominuje skupienie się na percepcji wzrokowej (por. Stanisz 2014: 305–306). „Wielozmysłowy” projekt warszawskiej Zachęty miał poprzez wyczulenie uważności na zmysły pozwolić zobaczyć z nieco innej perspektywy galerię oraz otaczającą ją przestrzeń miejską. Celem było stworzenie miejsca na dialog oraz budowanie wspólnoty, mimo barier wynikających ze sposobów komunikacji, percepcji zmysłowej oraz uwarunkowań kulturowych. Spotkanie osób z niepełnosprawnością wzroku, środowiska Głuchych⁵ oraz osób widzących i słyszących miało być sposobem poszukiwania inspiracji w percepcji sztuki, poprzez poruszenie wielu zmysłów, służące eksploracji emocji, myśli i sposobów komunikacji (Zachęta... 2021a). Prześledźmy zatem przebieg poszczególnych wydarzeń.

„Spacer dźwiękowy wokół Zachęty” to wydarzenie krążące wokół hasła *ekologii akustycznej*. Przestrzeń miasta to również przestrzeń audialna, celem spotkania była nauka słuchania jej w bardziej uważny i świadomy sposób. Dźwiękowe „zwiedzanie Zachęty” oraz jej otoczenia prowadzone było metodą polegającą na prowadzeniu nagrań w terenie oraz *sound composition*, tj. komponowaniu dźwięków otoczenia (*Ibidem*). „Pocztówka z Zachęty – warsztaty dźwiękowe” to spotkanie, które również przybrało formę spaceru, skoncentrowane na głębokim wsłuchiowaniu się w dźwięki budynku mieszczącego galerię oraz otaczającą ją przestrzeń miejską. Intencją było zarejestrowanie przez uczestników warsztatów „ilustracyjnych” dźwięków, które autor warsztatów nazwał „pocztówkami”. Niektóre z nagrań mają być podstawą do „udźwiękowania” części prac umieszczonych w kolekcji Zachęty (Zachęta... 2021b)⁶. Zauważmy ciekawe wykorzystanie motywu pocztówki, krótkiego wspomnieniowego przedstawienia wizualnego i próbę przełożenia tej formy komunikacji na wersję dźwiękową. Skoro możemy jako ilustrację z podróży wykorzystać

⁵ Zgodnie z poglądem określającym osoby posługujące się polskim językiem migowym (natywnym) jako pewną formę mniejszości językowej stosuje się pisownię dużą literą.

⁶ Przykład „pocztówki” powstałej w ramach warsztatów (Zachęta... 2021c).

fragment obrazu, możemy też wykorzystać w tym celu dźwięk. Spotkaniu towarzyszyła również audiodeskrypcja skierowana do osób z niepełnosprawnością wzroku.

Następne z cyklu „wielozmysłowych” wydarzeń Zachęty to „Visual Vernacular”, czyli sztuka odwołująca się do opowiadania historii, przedstawiania emocji za pomocą ciała, mimiki twarzy i gestów. To sztuka silnie nawiązująca do kultury Głuchych, jednak nie jest związana bezpośrednio z konkretnym narodowym językiem migowym (Zachęta... 2021d). Prowadzącą spotkanie była Edyta Kozub. „Visual Vernacular” nie jest w Polsce jeszcze popularną formą ekspresji, Edyta Kozub jest jej jedyną przedstawicielką (*Ibidem*). Projekt „Wielozmysłowo” miał charakter edukacyjny i warsztatowy. Celem było włączenie uważności na różne zmysły, przełamanie barier – wczucie się, praktyczna nauka empatii. Warto dodać, że podważanie „normy” w postrzeganiu przestrzeni miasta oraz sztuki od strony wizualnej jest wskazaniem na pewien konflikt w dyskursie zmysłowości. Świadczy on o napięciu między tym, co uznane jest za „normę” a pominiętymi w głównym dyskursie perspektywami innych bodźców zmysłowych.

Walka o bycie widzialnym. Happening edukatorek i edukatorów Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy

Kolejny projekt o podobnej tematyce został przeprowadzony przez pracowników Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy 15 października 2021 roku. Choć nie jest to instytucja miejska, bowiem mieści się we wsi Dziekanowice, położonej kilkadziesiąt kilometrów od Poznania, to akcja pod przewodnictwem działu edukacji tego muzeum miała miejsce właśnie w stolicy Wielkopolski. Edukatorzy i edukatorki w samym centrum miasta, pod rondem Kaponiera oraz na poznańskim Starym Rynku, zorganizowali happening związany z Dniem Białej Laski obchodzonym w Polsce od 1993 roku, mającym na celu popularyzację tematyki niepełnosprawności wzroku (MPPL 2021b). Jak czytamy w ogłoszeniu wydarzenia:

(...) mimo, iż dzień [białej laski – S.P.] trwale wpisał się do kalendarza, nie każdy o nim wie. Dlatego my, edukatorzy i edukatorki z Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, chcielibyśmy zwrócić uwagę na tę szczególną datę. (...) O dojrzałości moralnej naszego społeczeństwa świadczy stosunek do tych środowisk społecznych, które określa się jako najstarsze, a więc takie, które z różnych powodów znajdują się na obrzeżach życia społecznego, ekonomicznego czy kulturalnego. Jednym z takich środowisk są osoby z niepełnosprawnościami, w Polsce żyje około 5 milionów takich osób z czego prawie 2 miliony stanowią te z dysfunkcją wzroku! Pamiętajmy każdego dnia, że spotykając osoby niewidome czy słabowidzące, zawsze w miarę możliwości możemy zaproponować im swoją pomoc! Wszyscy jesteśmy RÓŻNI, wszyscy RÓWNI (Facebook 2021e).

Akcja rozpoczęła się o godzinie dziesiątej przed południem pod poznańskim rondem Kaponiera. Przyciągając zainteresowane spojrzenia przechodniów, twórcy wydarzenia,

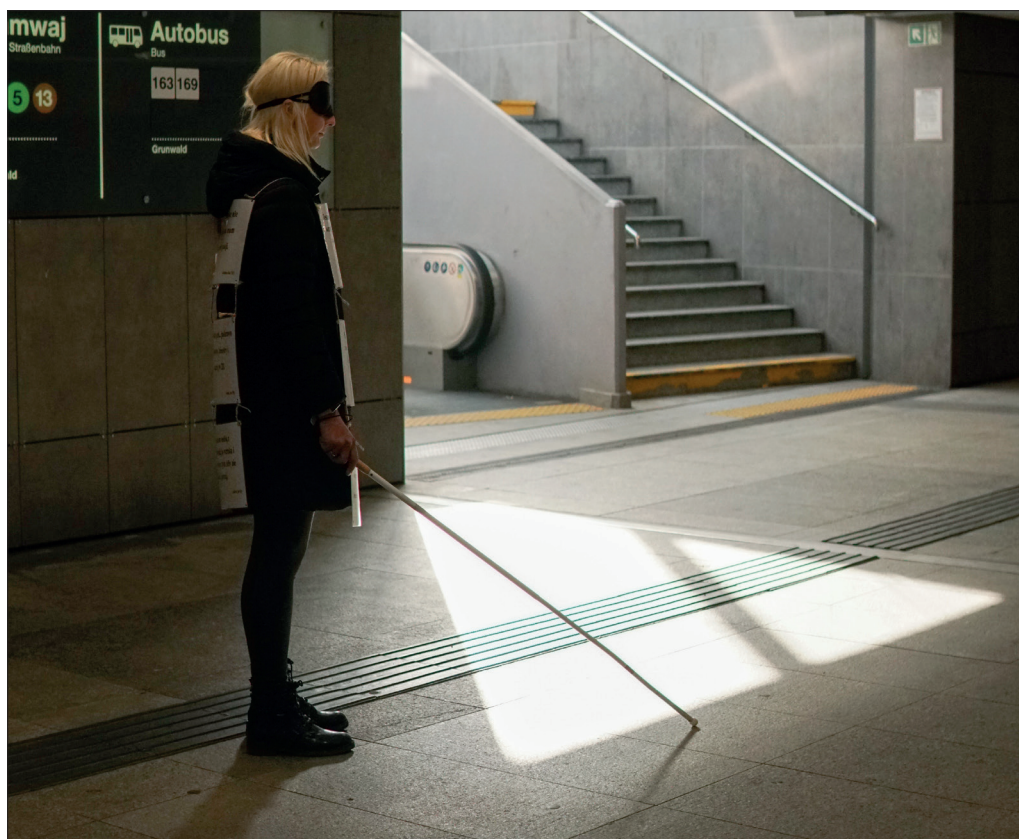
trzymając w rękach „białe laski”, stanęli w kręgu w absolutnej ciszy (fot. 2). Każdy z nich miał też przewieszane na ramionach hasła, będące fragmentami wypowiedzi osób niewidomych i słabowidzących, z którymi wcześniej przeprowadzali wywiady (fot. 1, 3). Niektórzy przechodnie mijali happening bez większego zainteresowania lub darzyli go jedynie przelotnym spojrzeniem, inni zatrzymywali się i czytali z zainteresowaniem tę „żywą” wystawę. Całość wydarzenia miała charakter nie tylko edukacyjny, ale była też promocją projektu bezpłatnego wsparcia psychologicznego dla osób z orzeczoną niepełnosprawnością wzroku, realizowanego przez Fundację Centrum Edukacji Niewidzialna (*Ibidem*).

Język i zaangażowanie. Projekt „Zamigaj MEK” Muzeum Etnograficznego w Krakowie

Wiele instytucji kultury zмага się z problemem frekwencji podczas organizowanych przez nich wydarzeń ukierunkowanych na środowiska osób z niepełnosprawnościami. Z podobnym kłopotem mierzyło się Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie. Mimo że muzeum to od lat stara się wykonywać działania

Fot. 1 Poznań, rondo Kaponiera, fot. S. Kowańska.

Fot. 2 Poznań, rondo Kaponiera, fot. S. Kowańska.

skierowane na dostępność, m.in. dla Głuchych. Wydarzenia w polskim języku migowym (PJM) przyciągały niezbyt szeroką publiczność. Próbując rozwiązać ten problem autorzy projektu „Zamigaj MEK” zorganizowali konkurs, który miał wzbudzić nie tylko zainteresowanie dostępnymi wydarzeniami muzeum, ale też zbudować zaangażowanie wśród odbiorców mówiących w PJM (MKW 2021). Słowem wstępu należy nadmienić, że polski język migowy to język o charakterze wizualno-przestrzennym, co prawda niektóre słowa literuje się, jednak głównie język ten operuje znakami określającymi całe pojęcia. Takie znaki powstają spontanicznie, przykładowo czasami zamiast literowania imion, mówiący PJM określają dane osoby konkretnymi znakami. Zatem chociaż w PJM występuje znak określający pojęcie „muzeum”, określenie „etnograficzne” należy już literować. Nawet przeliterowane słowo może niewiele wносить z jego znaczenia. Zatem twórcy projektu wpadli na pomysł, aby zorganizować konkurs angażujący społeczność Głuchych do wspólnego stworzenia znaku określającego „muzeum etnograficzne”. Wygrał pomysł na przeformułowanie znaku określającego „tradycję” i migania go w taki sposób,

Fot. 3 Poznań, rondo Kaponiera, fot. S. Kowańska.

aby ukazywało zorientowanie etnografii na przyszłość. Autorzy projektu, wczuwając się w potrzeby odbiorców oraz starając się zrozumieć specyfikę języka migowego, uzyskali nie tylko znak w PJM określający „muzeum etnograficzne”, ale również zbudowali zaangażowanie odbiorców i promowali wydarzenia dostępne w muzeum, opowiedzieli też, czym jest dyscyplina nazywana etnografią.

Niepełnosprawność jako otwierające spojrzenie na przestrzeń miasta

Regulacje prawne wprowadzające zagadnienie dostępności w główny dyskurs publiczny ostatnich kilku lat, choć są ogromnym wyzwaniem, stały się też niezwykle szansą na edukację naszego społeczeństwa w szerokiej skali o zagadnieniach związanych z niepełnosprawnością. Stały się też okazją do zamiany codziennej perspektywy i poszerzenia jej poprzez kształtowanie *wyobraźni empatycznej*, próbę wyobrażenia sobie świata z innych, niecodziennych perspektyw. Wypracowania „nowego spojrzenia” na przestrzeń i kulturę z perspektywy innych zmysłów, z różnego dystansu i w odmierzonej skali, a także alternatywnych kategorii poznawczych. Szczególnie w kontekście miejskim oczywistym wyzwaniem staje się kwestia dostępności architektonicznej i wdrażania zasad projektowania uniwersalnego, tworzenie standardów w tym zakresie, strategii które zapewnią pozbawiony barier powszechny dostęp do udogodnień cyfrowych, informacyjno-komunikacyjnych

oraz architektonicznych. Stoimy przed wyzwaniem zrozumienia specyfiki sposobów komunikacji osób niewidomych, Głuchych ale też wielu innych grup, chociażby osób w spektrum autyzmu czy z niepełnosprawnością intelektualną.

Wszystko dzieje się w kontekście długofalowych skutków zmiany sposobu definicji niepełnosprawności w ramach modelu społecznego (Lipko-Konieczna et al. 2018: 10). Dzięki jego wspólnototwórczej wartości, osoby z niepełnosprawnościami zyskały możliwość walki o prawa w dostępie do obszaru polityczności, dóbr publicznych, w tym do przestrzeni kultury, nie tylko jako jej odbiorcy, ale i jako jej współtwórcy. Jesteśmy zatem świadkami ścierania się różnych dyskursów zmysłowości, komunikacji, interesów i wartości. To w polu tych napięć mamy też szansę kształtować *wyobraźnię empatyczną*, zauważać problemy społeczne wynikające z braku dostępności. Wyzwań stoi przed nami cały ogrom, to przecież kwestie dostępu do edukacji, rynku pracy, przestrzeni wspólnych oraz przestrzeni mieszkalnych. To jedynie niektóre z nich. U podstaw stoją jednak przekonania i wartości, funkcjonujące dziś w Polsce wokół pojęcia niepełnosprawności. Mimo ogromu pracy, które środowiska osób z niepełnosprawnościami oraz ich otoczenie włożyło w walkę o dostępność przestrzeni publicznej, wydaje się jednak, że nadal stoimy u początku drogi zmiany przekonań dotyczących niepełnosprawności. Wyraża się to chociażby w języku, gdy nie mówimy już o „osobach niepełnosprawnych”, a o „osobach z niepełnosprawnościami” (choć i co do tego sformułowania istnieją pewne wątpliwości). Nadal jednak środowiska te oraz ich otoczenie muszą walczyć o bycie widzialnym i słyszalnym w społeczeństwie. Kiedy już zaczniemy słyszeć, widzieć i rozumieć zagadnienie niepełnosprawności, zyskamy możliwość wprowadzenia tej kategorii w codzienność: „zobaczyć w osobach z niepełnosprawnościami aktorów życia codziennego, biorących aktywny udział w polu interakcji społecznych” (Lipko-Konieczna et al. 2018: 12). Mam nadzieję, że minione dwa lata intensywnej debaty wokół *dostępności* były ogromnym krokiem naprzód w drodze ku pełnej *inkluzyjności* osób z niepełnosprawnościami w naszym kraju.

Pozostaje jednak zadać jeszcze kluczowe pytania o to, czy taka aktywna forma działań na rzecz dostępności kultury to przypadkiem nie domena jedynie wielkomiejskich społeczności? Czy rozwój praktyk wokół pojęcia dostępności, w tym działań instytucji kultury, wpłynie znacząco na codzienną percepcję miasta? Powyższe studia przypadku ukazują przede wszystkim wspólnototwórczy charakter opisywanych działań, budowanie nowych kanałów i sieci powiązań w mieście. Nadal zatem bardzo istotnym aspektem jest tworzenie przestrzeni, która będąc ogólnodostępną, zachęci do spotkania,

⁷ Interesującym kierunkiem badań może być spojrzenie na dostępność kultury z perspektywy małych miejskich społeczności. Czy w mniejszych miastach realizacji prawa i programów dotyczących dostępności również towarzyszą ożywione działania instytucji kultury, uwrażliwiające lokale społeczności na potrzeby osób o różnym stopniu sprawności? Jaki będzie stosunek władz samorządowych do takich oddolnych inicjatyw, podejmowanych przez przedstawicieli podległych im administracyjnie muzeów, galerii, bibliotek czy domów kultury? Jak przebiegać będzie praktykowanie takich aktywności w mniej anonimowej społeczności mieszkańców niewielkich miast?

poznawania wzajemnej różnorodności, również tej wynikającej z różnego poziomu sprawności, sposobu percepcji czy komunikacji. Idea dostępności umożliwia stworzenie na mapie miasta nowych punktów, gdzie może nastąpić spotkanie z ową różnorodnością. Takimi miejscami mogą być właśnie instytucje kultury. Ponadto warto zaznaczyć, że potrzeba działań na rzecz dostępności wynika nie tylko z narzuconych nowych lub egzekwowania istniejących już norm prawnych. Przecież działania na rzecz inkluzji osób z niepełnosprawnościami prowadzone są w Polsce od dawna.

O dostępności możemy zatem mówić jak o formie *kultury oddolnej*. Odwołuję się tutaj do pojęcia opisywanego w pracy „Oddolne tworzenie kultury. Perspektywa antropologiczna” (Sikora [red.] 2015). Według autorów „kultura oddolna to różnego rodzaju praktyki, które związane są z tworzeniem tożsamości indywidualnej, lokalnej, grupowej i z konstruowaniem świata społecznego – tej interaktywnej scenografii, w której toczy się życie codzienne” (Sikora [red.] 2015: 8). Choć mogą działać się w ramach „odgórných” programów i projektów finansowania, to wykraczają one poza poziom instytucjonalny. Wszystkie opisane powyższe studia przypadków przekraczają bezpośrednie zobowiązania wynikające z norm prawnych – wokół instytucji gromadzą się ludzie, którzy oddolnie inicjują działania na rzecz tworzenia nowych miejskich sieci relacji, inkluzywnych wobec osób z niepełnosprawnościami. W sposób szczególny obrazuje to happening prowadzony przez przedstawicieli Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, podejmujących aktywną działalność poza bezpośrednim obszarem działania instytucji muzealnej.

Działania ukierunkowane na projektowanie kultury dostępnej podważają też uprzywilejowaną w „zachodnim porządku zmysłów” wizualną percepcję przestrzeni miejskiej (Dudziak, Pomieciński 2020: 54). Jak piszą autorzy pracy „Polifem. Szkice z antropologii (nie)oczywistości”:

„każdy człowiek wędruje po świecie sensorycznie w powiązaniu z tym, co niesie ze sobą jego kultura i osobista historia. Inaczej mówiąc, ciało jest miejscem, w którym nieustanny przepływ znaczeń przekształca się w obrazy, kolory, krajobrazy, dźwięki, zapachy, smaki. Zmysły są filtrami, które zatrzymują to, czego nauczyliśmy się dzięki kulturze” (Dudziak, Pomieciński 2020: 55).

Studium przypadku wydarzeń z Zachęty – Narodowej Galerii Sztuki oraz z krakowskiego Muzeum Etnograficznego ukazują, jak w oparciu o inne porządki zmysłów oraz inne formy komunikacji, mamy szansę poznać, ale i na nowo budować *miasto osobiste*. Andrzej Majer pisze o *mieście osobistym* jako przestrzeni intymnej, gęstej sieci interakcji i relacji. To również ukształtowane subiektywne wizje i obrazy miasta (dodałbyśmy również obrazy dźwiękowe, zapachowe etc.). To również osobista przestrzeń „do której inni mogą wejść na nasze zaproszenie albo tylko w specjalnych okolicznościach” (Majer 2011: 18–19; 23; 30). Powyższe rozważania ukazują, że to właśnie działania na rzecz projektowania kultury dostępnej mogą stanowić taką formę zaproszenia i szczególnych okoliczności.

Bibliografia

- Burgstahler S. 2021. *Universal Design*, <https://www.researchgate.net/publication/349737141> Universal_Design, 27.11.2021.
- Dudziak M. J. i Pomieciński A. 2020. *Polifem. Szkice z antropologii (nie)oczywistości*, Poznań: Wyd. Nauka i Innowacje.
- Garland-Thomson R. 2020. *Niepełnosprawne ciała. Przedstawienia niepełnosprawności fizycznej w amerykańskiej kulturze i literaturze*. Warszawa: Fundacja Teatr 21.
- Giełda M. 2015. *Pojęcie niepełnosprawności*. Wrocław: Wyd. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, <https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/dlibra/publication/84855/edition/79842/content> 27.11.2021.
- Kazanowski Z. 2015. Społeczny wymiar współczesnej niepełnosprawności intelektualnej. *Annales. Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J. Paedagogia-Psychologia* XXVIII, 33–34.
- Lipko-Konieczna J. i Godlewska-Byliniak E. 2018. Rewolucja, której nie było. [W:] J. Lipko-Konieczna i E. Godlewska-Byliniak (red.), *Niepełnosprawność i społeczeństwo. Performatywna siła protestu*. Warszawa: Teatr 21, Biennale Warszawa, 9–12.
- Majer A. 2011. Miasto osobiste. *Acta Universitas Lodziensis. Folia Sociologica* 36, 17–34.
- Mills C.W. 2007. *Wyobrażenia socjologiczne*, przeł. M. Bucholc. J. Mucha (red.). Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Mouffe Ch. 2007. Polityka i polityczność. *Krytyka Polityczna* 11: 12, 150–163.
- Sikora S. (red.). 2015. *Oddolne tworzenie kultury. Perspektywa antropologiczna*. Warszawa: IEiAK UW.
- Shakespeare T. 2018. Samoorganizacja osób niepełnosprawnych: nowy ruch społeczny? [W:] J. Lipko-Konieczna i E. Godlewska-Byliniak (red.), *Niepełnosprawność i społeczeństwo. Performatywna siła protestu*. Warszawa: Teatr 21, Biennale Warszawa, 33–51.
- Stanisz A. 2014. Audioantropologia: praktykowanie dyscypliny poprzez dźwięk. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego MCCCXXXVI Prace Etnograficzne* 42/4, 305–318.

Źródła internetowe

- Facebook 2021a, *Trzy spojrzenia na dostępność muzeów*, <https://www.facebook.com/events/240138021320743>, 27.11.2021.
- Facebook 2021b, *Miejsca dla wszystkich - rozmowy o dostępności biznesu*, <https://www.facebook.com/events/fundacja-dom-pokoju/miejsca-dla-wszystkich-rozmowa-o-dostepnosci-biznesu-tlumaczenie-pjm/367991184713452/>, 27.11.2021.
- Facebook 2021c, *Sieć Liderki i Liderów dostępności*, <https://www.facebook.com/groups/liderki.liderzy.dostepnosci>, 27.11.2021.
- Facebook 2021d, *Forum Koordynatorów i Koordynatorek Dostępności*, <https://www.facebook.com/groups/forumkoordynatorowdostepnosci>, 27.11.2021.
- Facebook 2021e, *Edukacja - Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy*, wpis z dnia 16 października 2021 r., <https://www.facebook.com/lednicamuzeum/photos/a.677012435696571/4675393419191766/> 29.11.2021.

- MKW 2021, Małopolska Kultura Wrażliwa strona internetowa, *Zamigaj MEK*, <https://kultura-wrazliwa.pl/wiedza/zamigaj-mek/>, 29.11.2021.
- MPPL 2021a, Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy strona internetowa, informacja prasowa “*Niepełnosprawni pełnoprawni odbiorcy kultury*”, <http://bityl.pl/bcFcG> [link zarchiwizowany], 27.11.2021.
- MPPL 2021b, Muzeum Pierwszych Piastów..., informacja prasowa *15/10 Światowy dzień białej laski*, <https://lednicamuzeum.pl/wiadomosc,15-10-swiatowy-dzien-bialej-laski.html>, 29.11.2021.
- PFE 2021, Portal Funduszy Europejskich, *Ustawa o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami*, <https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/strony/o-funduszach/fundusze-europejskie-bez-barier/dostepnosc-plus/ustawa-o-dostepnosc/>, 27.11.2021.
- Strefa Kultury Wrocław 2021, *Doznanie zmysłów – warsztaty i rozmowy o dostępności*, <https://strefakultury.pl/project/doznanie-zmyslow/>, 27.11.2021.
- Dz. U. 2019 poz. 848, Ustawa z dnia 4 kwietnia 2019 r. o dostępności cyfrowej stron internetowych i aplikacji mobilnych podmiotów publicznych, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20190000848/T/D20190848L.pdf>, 27.11.2021.
- Dz. U. 2019 poz. 1696, Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnieniu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20190001696/T/D20191696L.pdf>, 27.11.2021.
- Zachęta. Narodowa Galeria Sztuki strona internetowa 2021a, *Spacer dźwiękowy wokół Zachęty*, <https://zacheta.art.pl/pl/kalendarz/spacer-dzwiekowy-wokol-zachety>, 27.11.2021.
- Zachęta... 2021b, *Pocztówka z Zachęty. Warsztaty dźwiękowe*, <https://zacheta.art.pl/pl/kalendarz/pocztowka-z-zachety-warsztaty-dzwiekowe>, 27.11.2021.
- Zachęta... 2021c, *Pocztówka dźwiękowa z Zachęty i Placu Małachowskiego*, <https://zacheta.art.pl/pl/mediateka-i-publicacje/70-19?filters=eyJ0aGVtZXMiOlsiMTUjXSwiYWN0aXZII-joxLCJvcmlRciI6InRpdGxlX1BMLCBzdWJ0aXRzZV9QTCJ9>, 27.11.2021.
- Zachęta... 2021d, *Visual Vernacular*, <https://zacheta.art.pl/pl/kalendarz/visual-vernacular>, 27.11.2021.

Autorka:

Mgr Stanisława Maria Kowańska

e-mail: staszka.piotrowska@gmail.com

